

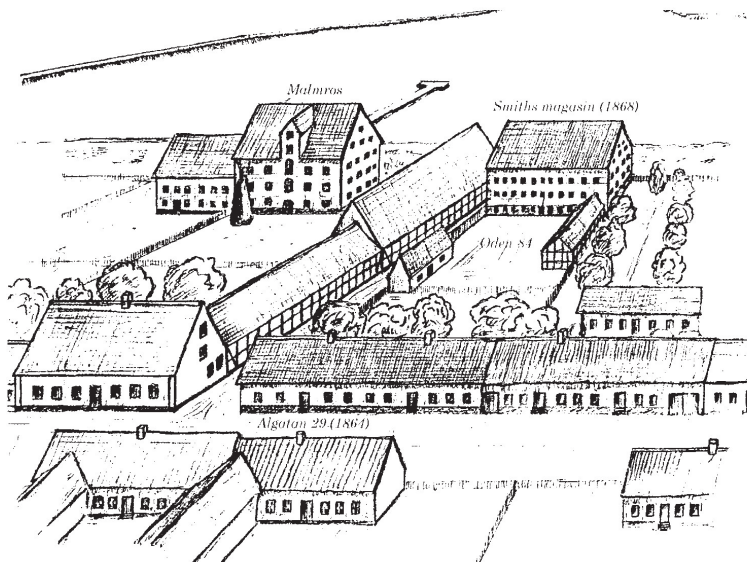

Algatan i Trelleborg med små hantverkshus. Här hade Bernt Kjärström sitt urmakeri. Sonsonens hus från 1841 finns kvar. Ett bevarat hattmakeri är idag en museal sevärdhet.

Här börjar berättelsen om ”apostlaverket” från Trelleborg och sex generationer Kjerström i urmakarbranschen

En spaning i tiden
vintern 2009-2010
utförd av Per Ragnarson

Ett enklare golvur i en minnesgård i Käglinge by i Malmö väckte intresset för "bonnurmakaren" som gjorde ett spelande konstur.

1745 d 28 Okt. föddes och d. 2 Nov. christnades Herman Kjerströms och Märtha Olofs Son och blef kallad Bernt Olof. Susc. Ephr Koldevejs hustru Johanna Espholt. Test. Jöns Clemmetsson, Carl Fredrik Meier, Lars Mårtenssons hustru Lone, pigan Marna. (Ur födelseboken för Trelleborg 1736-1773).

Bernt Kjärströms
frånfalle noterat i
Trelleborgs dödbok
1814. "Rödsot".

1745 den 28 oktober föddes Herman Kjerströms och Märtha Olofs Son och blef kallad Bernt Olof. Susc. Ephr Koldevejs hustru Johanna Espholt. Test. Jöns Clemmetsson, Carl Fredrik Meier, Lars Mårtenssons hustru Lone, pigan Marna. (Ur födelseboken för Trelleborg 1736-1773).

Sex generationer med urfader i Trelleborg!

Om "Urmakar Kierströms" urverk med psalmer och apostlaparad

Farfar överlevde "Kalabaliken i Bender"

Urmakarmästaren *Bernt Olof Kierström*, som själv stavade namnet så, verkade vid gatan genom det lilla Trelleborg, som efter danskt kungabeslut 1619 inte fick kalla sig köpstad utan degraderades till att vara lite mer än en by och en socken. I Bernt Kjerströms bouppteckning kallar man Trelleborg "byen". Han föddes den 28 oktober 1745 och dog den 29 september 1814, just som Sverige hade slutat kriga, vilket är tänkvärt, eftersom hans farfar sägs ha varit med vid kalabaliken i Bender hundra år tidigare, den 1 februari 1713. Det var han nog också. Vad sonsonsonen Nils Peter berättade nästan exakt 200 år senare bör beaktas liksom vad Karl XII-forskare uppger på särskild webbplats på Internet och kanske främst vad 1700-talspublicisten Carl Christoffer Gjörwell dokumenterade redan då. Olof Kierström var som "reverserad officersdräng" helt säkert med Karl XII i Turkiet. Varför skulle han då inte ha landstigit vid Skåre samtidigt med kungen? Osannolikt är det inte. Olof skulle ha fått tio guldmünt (dukater) av kungen, men det kan inte dokumenteras. Men det är känt att Karl XII belönade sin livläkare Samuel Skragge med 100 dukater för att han i Turkiet hade fiskat upp en beskrivning av ympning mot koppor från en grekisk läkare och rekommenderat detta för att hålla soldater vid liv. Vad tio dukater var värda torde inte kunna beräknas, men måhända blev det en ärvd grundplåt till en urmakarutbildning för sonsonen Bernt Kierström – och i så fall skulle vi rentav ha fått något att tacka Karl XII för. Men man bör komma ihåg att mynt med hög guldhalt inte präglades i mängder men att sådana trots detta användes som "priser" vid grymma kungaspektakel, som i Ystad i juni 1699, då tävlingen gällde att i förbifarten rycka huvudet av en gås med insmord hals, s.k. "gåsridning".

Nils Peter Kjerström intervjuades i Engelholms Tidning efter sin 80-årsdag 1913.

Arvegodsset, Bernt Kjärströms apostlaverk, fotograferat i Gustaf Kjerströms hem i Halmstad.

Det unika namnet Runa Riska Margreta Smitt öppnade spåret till det bevarade konsturet.

Femte generationens urmakare på väg: Hjalmar Kjerström med en äldre syster.

Släktklenod

Bernts mästerverk, ett orgelspelande ”apostlaverk” med de tolv apostlarna defilerande förbi Jesus Kristus har gått i arv som den släktklenod Bernt avsåg, när han 1775 påbörjade detta arbete, kanske eller sannolikt det märkligaste som utförts i Trelleborg (även kallat ”konstur” fast det inte visar tid). Det är faktiskt än idag kvar i släkten och skall så vara, men det kan visas på Trelleborgs Museum som ett föremål i deposition. Med konstnärligt bildmakeri, finmekaniskt urmakeri och med händer och huvuden som rörde sig till hälsning inför deras store ”Mästare” är detta något som man gärna skulle vilja se och höra, men om det skall visa sitt skådespel och åter spela psalmerna så krävs det en mycket kvalificerad urmakarinsats. Konsturet kan nu dokumenteras ingående i samråd med den nuvarande arvtagaren.

Den lilla byn vid havet

Bernts Trälleborg (som det stavades) var, sedan över 125 år berövad sina stadsrättigheter, en liten by längs en gata, ett hantverkscentrum i en rik bondebygd. Kring kyrkan där mitti samlades några hundra invånare, inte fullt tusen ens. Malmö hade med kungligt bistånd tagit för sig och det var inte helt lysande att bedriva ett hantverksföretag. När sonen Peter föddes 1774, hade stadsrättigheterna återvunnits och andra generationen urmakare vågade kanske se ljusare på framtiden. Den tredje skulle överge staden.

Bernt föddes och döptes i Trelleborg och finns som *Bernt Olaus* i födelseboken för den 28 oktober 1745. Föräldrarna hette Herman och Metta Catharina Olofsdotter. Fadern var handskmakare, mästare och en av två sådana i ”byen” dokumenterade 1749. Herman står som handskmakarmästare i lysningsboken 1742 för Malmö S:t Petri, då han på hösten det året gifte sig med ”*Pigan och Gudfrucktiga Metta Olufsdotter här i staden*”.

Det går inte att fastställa var Bernt gjorde de första lärospånen som ledde honom vidare på den tidens obligatoriska gesällvandring, men en inte alltför långsökt gissning är att den gick över havet till Tyskland, kanske rentav till Schweiz. En pojke kunde vid 12-15 års ålder få bli gesäll och sedan krävdes minst fem års lärotid. Unge Bernt kunde alltså ha varit klar med detta i början av 1760-talet för att sedan börja etablera sig i Trelleborg omkring 1770.

I Trelleborgs museum finns ett antal ur bevarade, bl.a. ett förnämligt, av museet inköpt, ”ståndur”, som spelar några psalmer. Det visar att Bernt kunde göra musik på teknisk väg, inte bara för ett mästarprov. Detta ur inköptes vid en antikmarknad i Helsingborg 1969. Det hade hittats på en herrgård i Småland och värderades då enligt en beskrivning i en av helsingborgstidningarna till 12 000 kronor. Träslaget är fur och uret är målat i vitt och guld. Urtavlan och ornamenten är utförda i brännförgyllt brons med en sifferring i tenn. Tolv melodier varav sex psalmer, en visa, två menuetter, ett trumpetstycke, en kontradans och en polonäs finns i verket, som spelar på bestämda tider fyra gånger per dygn. Detta ståtliga ur är 2,37 meter högt och en dryg halvmeter som bredast. Uret visar både datum och timmar.

På urtavlan till ett enklare golvur i en hall i det nya museet vid torget står med lite kantig stil ”*Kärström Trilleborg*”, ortsnamnet stavat på slättboskånska och urmakarens namn på ett av några sätt som förekommer: Kärström, Kiaerström, Kiärström, Kjerström, Kjerrström.

Jag väljer den namnskrivning som blev vanligast i dokumenten genom fyra generationer nämligen *Kjerström* och som finns redan i de av Gjørwell citerade rullorna från tiden efter Poltava (även om det efter 1900 allt oftare blev skrivet Kjerrström).

Skicklighet och anseende

På Kjerströms tid gällde arbetena golv-, bords och möjligen enstaka väggur. Något så fint som fickur till 50-åringar var ännu inte modernt och fickur ingår heller inte i museets samling av ur från Kiärströms verkstad. Om denna verkstad skrev den bohemiske trelleborgsredaktören Fredrik Carlsson (1869-1927) ”Majoren” kallad och 1909 drygt ett år chefredaktör för Trelleborgs-Tidningen: ”*Största anseende för skicklighet och konstförfarenhet åtnjöt på den tiden den Kjerströmska verkstaden, som drevs av far och son efter varandra. Det gamla Kjerströmska huset står ännu kvar i det närmaste oförändrat med sin stilrena fasad och sitt vackra kroppåstak, mitt emot färgare Joh. Möllers fastighet... Mest ryktbart av gubben Kjerströms tillverkningar var det komplicerade och verkligt genialt konstruerade konsturet, som utom timmar, minuter och sekunder visade veckodag, år, månad, datum, solens och månens uppgång och*

nedgång m.m. Detta ur medförde familjen vid sin flyttning till Engelholm. Ett annat fast mindre komplicerat inköptes på sin tid av avlidne prosten C.A. Sjöstedt och äges nu av sterbhuset. Även detta är ett mycket vackert och smakfullt arbetat ur av den kände Dalaursmålaren och önskligt vore om det kunde räddas åt Trelleborg.”

Fredrik Carlssons berättelser handlade om ”Minnen från förra generationens Trelleborg och Söderslätt” alltså senare hälften av 1800-talet, då Anders Kjerström drev verkstaden. Här bekräftas alltså även berättelsen om det konstur som tillverkades åt prosten Sjöstedt och med ”gubben Kjerström” menade Carlsson förstås ”urfadern” Bernt. Carlsson fantiserar, för det han kallar ”konsturet” visar ingen tid. Det kunde Kjerström säkert ha byggt in, men det var tydligen inte hans ambition. Men försvann det märkliga verket i Ängelholm?

Religionen och tidens gång

Urmakarens finmekaniska yrke räknar i Sverige sina anor till klostertiden på 1300-talet. Då gavs vissa munkar gott om tid till att utveckla konsten. Att bara göra tidmätare var kanske inte särskilt angeläget men det kunde ju kombineras med andra värden, främst de religiösa. Men här hjälpte inte böner, här krävdes teknisk begåvning och ett säkert handlag i de olika arbetsmomenten. År 1303 finns för första gången omtalat ett konstur i Lunds Domkyrka, men det var ett betydligt enklare än dagens *Horologium Mirabile Lundense*, som är från omkring år 1400.

1507 gjorde munken Petrus Astronomicus i Vadstena ett konstur för Uppsala Domkyrka. Det förstördes vid en brand 1702. Dessa båda verk är försvunna men lika illa har det inte gått med det konstur, som Bernt Kjärström svarvade kugghjul till i verkstaden i hans tids hantverkskvarter. Där finns idag det unikt bevarade Hattmuseet, Algatan 33. Huset intill, Algatan 31, byggdes 1841 året innan hattmakeriets grundare föddes, Per Larsson Borgquist (1842-1901). Det tycks ha varit sonen i första äktenskapet Peter Kierström som stod för det. Han var sedan 1827 en av Trelleborgs styrande ”byäldste” och tydligen välbeställd. Huset byggdes med doriska pelare och frontespis mot gatan, vilket antyds i Fredrik Carlssons ovan citerade 1800-talsminnen. Det kom att hysa tredje generationens urmakare med Peters brorsöner, Anders och Nils Peter Kjerström. Farfar Bernts apostlaverk spelade sina psalmer där, när snart 80-åriga Anders intervjuades av Trelleborgs Tidningen 1901. Hans berättelse om detta citeras strax och jag skall även strax berätta historien om konsturets fortsatta väg till Kjerströms nutida ättlingar och hur dagens innehavare ser på detta unika konstföremål.

Man kan undra över vad som drev Bernt Kjärström att bygga ett spelande apostlaverk, ett projekt som kan ha tagit flera år - för han måste ju faktiskt försörja sig och en påbörjad familj också. Var det tänkt som ett prov för att kunna ”bekomma Mästare-Bref” eller var det av religiöst intresse, det kan man inte veta men båda möjligheterna bör beaktas. Traditionen från munkarna var stark inte minst i Tyskland och i Sverige var den kategoriska kyrkoplikten uttrycket för kyrkans makt och inflytande. Men det finns också en annan – egentligen roligare – teori.

Kvalifikation för mästarbrev

Bernt Kjärström var 30 år gammal, när han påbörjade arbetet med sitt apostlaverk och bibliska skådespel. Det inryms i ett litet skåp, gjort för placering på ett bord. Det har måtten 31 cm brett, 21 cm djupt och 61 cm högt. Det kan ha varit ett obligatoriskt mästarprov men Bernt gav det också uttryckligen upphöjelsen som familjeklenod, vilket tydligast uttalats av hans sonson *Anders Mathias Kjerström*. Bernt kan under gesällvandring ha skaffat sig kontakter i Tyskland som kan ha öppnat åtminstone några genvägar i arbetet. Man bör exempelvis erinra sig att Frankfurter Messe fanns redan i slutet av 1500-talet, om man ville handla typografiskt material, när tryckerihantverket importerades till Köpenhamn och Tycho Brahes observatorium på Ven. Där har troligen utbudits material även till annat hantverk. Kjärström ville kanske övertyga skånska myndigheter och med deras hjälp också Kommerskollegium i Stockholm att han kunde vara värdig ett mästarbrev. Han kan finnas någonstans i de åtta, icke registerförda, pärmar i Riksarkivet, som innehåller Kommerskollegiums/Kammarkontorets handlingar rörande hantverkare 1750-1785. De åtta volymerna innehåller bland annat förteckningar över hantverkare i städerna. Då kan det vara lite kuriöst att nämna en äldre kollega från Växjö, som blev urmakarmästare i Stockholm, nämligen Johan Fredman (1712-1767), sedermera förevisad som dryckesbroder till Carl Mikael Bellman!

En sannolik skröna

Det finns enligt Britt-Marie Sjöberg i Arlöv, Kjerström-släktens genealog (inspirerad av sin far Bertil Flinck i Malmö), en berättelse om att Bernt Kiärström inte lyckades övertyga de mäktige i Domkapitlet i Lund om att han kunde vara rätt man att titta till och justera det magiska uret i domkyrkan. Dottern Benedikta (1797-1871) gifte sig med Pehr Flinck (1777-1857). Deras son Peter Ferdinand (1824-1877) gifte sig med Petronella Kjerström (1824-1879), dotter till Bernts son Nils Herman. Peters och Petronellas son Wilhelm Ferdinand Flinck (1848-1931) blev alltså *på två vägar barnbarnsbarn* till Bernt Kiärström. Det är Wilhelm som tillskrivs historien att Bernt skulle ha avfärdats av Domkapitlet med beskedet att domkyrkouret minsann inte var något för en "bondurmakare". Det var då som Bernt skulle visa dem! Så tillkom konsturverket, även det med apostlar och psalmer. Sant eller falskt? Inte helt osannolikt i alla fall. Historien infaller i en tid, då uret i Lund sedan mitten av det oroliga 1600-talet hade slutat att fungera, stod i förfall och med urverket skrotat i en till synes hopplös väntan på nya tider att visa. De skulle inte komma förrän 1908-1928, då som vid renoveringen idag med en dansk urmakare. Strängt taget är det ju en dansk angelägenhet, men eftersom det 1658 kunde betraktas som krigsbyte kan man förstå att ingen brydde sig, i varje fall inte de dansksinnade.

Wilhelm Flinck var ju kronofjärdingsman i Östra Ljungby så han visste väl att man inte får vittna falskt. Hur som helst så finns det anteckningar som säger att åtminstone Bernt och sonen Herman där hemma nämndes som "Mäster".

Den biskop som styrde över Domkapitlet under de aktuella årtiondena i mitten av 1700-talet var Johannes Engeström, kommen från Lilla Slågarp, som ligger strax norr om Trelleborg. I så fall var det väl extra nedlåtande att tala om "bonnurmakare" i Trelleborg.

Blivande biskop var med

På 1580-talet dokumenterades uret i domkyrkan av en präst där, Magnus Matthiae (Mogens Madsen). Hans fina pictur (handstil) och hans latin har jag stött på i jakten på en bibel som Gustav II Adolfs knektar stal i min hemförsamling Glimåkra under den beryktade brännarturnén över 26 socknar och staden Vä 1612. I den hade "superintendenten" (biskopen) Magnus skrivit in visitationsrapporter 1589 och 1602. Då träffade han i den lilla nordskånska församlingen "*Diacono Trugoto Magni f. Treleoburgensi*", Trugot Mogensson från Trälleborg!

Den med kyrksilvret så bittert förlorade bibeln återbördades till Glimåkra efter 389 år i Västmanland och Västergötland. Faktiskt var återfinnandet av denna Fredrik II-bibel lite mer utmanande än ett spelande apostlaverk, som i alla fall bara hade vandrat mellan ärliga händer inom släkten Kjerström.

En urmakardynasti grundas

Bernt Olof, på urtavlor Bernt som t.ex. "*Bnt Kierström, Trelleborg*", gifte sig i december 1774 med 21-åriga *Bengta* Anna Persdotter (1753-1786) Sonen Peter föddes det året och därefter kom döttrarna Catharina, Cicilia och Johanna. Som "urmakar Kjerströms hustru" förekommer Bengta Anna som dopvittne så sent som 1780, men när nästa urmakare föddes, Nils *Herman* 1789, anges modern vara Benedikta Bornholm, 30 år gammal och skriven som piga. Hon och Bernt vigdes i december 1788. Urmakare Kiärström hade alltså gift om sig ett par år efter att Bengta Anna avlidit den 16 april 1786 bara 33 år gammal. När sonen Herman föddes, var Bernt Olof 44 år och det blev för honom och Benediktas en familj med flickorna Bendette och Anna Sofia. Successionen i urmakeriet var given och Herman skulle överta verkstaden. I familjelivet kan ju också noteras att Bernt och hans hustru fick del av tidens barnadödlighet och miste två små.

Bernt Kiärström avled den 29 september 1814 av "rödfeber" enligt kyrkoboken. Någon säkrare diagnos kunde knappast ställas i Trelleborg vid den tiden, kanske var det lunginflammation med blodiga upphostningar. Bernt, vars farfar - enligt sonsonen Nils Peter och goda dokument - hade varit med i Bender, slutade alltså sina dagar just i den tid då Sverige äntligen slutade att föra krig. I hans bouppteckning finns konsturet upptaget som "konsturspeleverk". Dess uppskattade värde 200 daler delades upp på barnen men uret följde med verkstaden. Bernt föreskrev i testamentet att sonen skulle visa "*öm omsorg om änkan Benedikta såväl som livsuppehälle och hugsvalelse så länge hon förblir ogift*". Men Benedikta dog strax därpå, den 17 oktober, av samma sjukdom. Det låter idag som en smittsam

influenza, som man då inte hade någon bot för.

Bröder i nästa generation

Peter Kjerström gifte sig 1802 med Cicilia Ahlström, som föddes 1772 och dog 1824. Det förefaller som om detta äktenskap blev barnlöst, i varje fall kommer ingen ytterligare urmakare från det hemmet.

I Herman Kjerströms äktenskap med Boel Persdotter, ingått 1810, föddes däremot tio barn. De blivande urmakarnas namn har kursiverats. Här är hela skaran: Bernt Olof 1816-1818 (död av "hiertsprång"), Benedikte 1817, Bernt Olof 1819, Johan Petter (1821-1825, död av "feber"), *Anders* 1822, Petronella 1824, Johan Petter 1827, Cicilia 1829, *Nils Peter* 1833, *Johan Jacob* 1835. Det blev alltså Herman som skulle föra urmakaryrket vidare genom sönerna Anders i Trelleborg, Nils Peter och Johan Jacob i Ängelholm. Under 1854 var Nils Peter urmakarlärling i Malmö och bodde då hos sin faster Johanna Kjerström. Sedan kom han till Ängelholm som gesäll hos urmakaren Lorenz Lindström, som var gift med fastern Anna-Sofia Kjerström. Några år senare kom även Johan Jacob i lära hos Lorenz Lindström, som flyttat från Malmö till Ängelholm. Men Johan Jacob förblev ogift.

Anders Kjerström förblev också ogift och bodde tillsammans med lillasystern Cicilia till hennes död 1889. Han städslade någon till hjälp under senare delen av sitt liv, vilket också framgår av folkbokföringen vid den tiden.

Fjärde och femte generationerna

I Ängelholm föddes hos Nils Peter den fjärde generationen urmakare med *Gustaf Herman* 1864 och *Otto Wilhelm* 1866. Gustaf Kjerström drog vidare till Halmstad, etablerade sig där 1892 och kallade sig då urfabrikör. Han var från 1894 gift med *Runa Riska Margareta Smitt* (1874-1941) och fick tre barn, *Signe Maria Elisabeth*, *Nils Hjalmar* och *Anna Margareta*.

Även Otto kallas i vissa dokument urfabrikör, men han stannade i Ängelholm och tycks ha koncentrerat sig på handel med butik Storgatan 54, men då gällde det kanske ur men i alla fall, enligt en bild med gammal butiksskylt, cigarrer och annat som kunde förväntas i en cigarrbutik. Otto gifte sig 1893 med Selma Altea Roslund, f. i Tåssjö 1872. Det blev tre barn i familjen, som stannade i Ängelholm.

Nils Hjalmar, född 1899, tog över urmakeriet i Halmstad sedan han efter realexamen 1913 praktiserat hos fadern till 1938. Han fick den 24 april 1924 tvillingdöttrarna Margareta och Marianne men ingen son. På den tiden var det inte tänkbart för en kvinna att bli urmakare. En späd Hjalmar fotograferades hos Ateljé Hagnell i Halmstad.

Historien från källorna

Så sent som 1913 fungerade Bernt Olof Kiärströms mästerverk, då hos sonsonen Nils Peter, som var en vital motionär och kunde berätta om det efter sin 80-årsdag. Därmed finns det åtminstone två utförliga berättelser om urmakarsläkten Kjerström och anfaderns besynnerliga "apostlaverk".

När det 20:e århundradet var nytt, berättades i Trelleborgs Tidningen om Bernt Olof Kiärström. Artikeln finns i den 50-årsbok som tidningen gav ut 1946 (sidan 31). Artikeln är daterad 1901, säkert skriven av någon medarbetare och den förefaller kunna vara återgiven i originalets omfattning. I så fall även här i gammalstavning. Det var tydligen en nära 80-årig Anders Kjerström som lämnade uppgifterna, innan han dog den 20 november 1906 på Trelleborgs lasarett av "*Marasmus le nilis*", d.v.s. *Marasmus letacis nilis*, som enligt konsulterad medicinprofessor innebär avmagring med dödlig utgång och av okänd orsak (idag hade man troligen ställt diagnosen cancer i matsmältningskanalen, möjligen bukspottsörteln). Trelleborg hade fått lasarett och läkare så nu skrev prästen inte längre in antaganden eller gissningar som "rödsot" eller rentav "brustet hierta".

Peter och Anders Kjerströms 1800-tal kännetecknades allmänt sett för urmakarna i Sverige av delvis osund konkurrens och nedvärdering av utbildningen. Inom Sveriges Urmakareförbund beskrivs tiden efter skråväsendets upphörande 1846 bl.a. såhär: "*Forumet där yrkesmännen kunde samlas och rådslå hade försvunnit. Urmakeriyrket befann sig i ett dystert tillstånd. I och med att skråväsendet upphörde, började de gamla traditionerna försvinna kring tekniska yrkesutövningen och lärlingsutbildningen. Ännu värre var att även det lojala uppträdandet mellan yrkesmännen blev alltmer sällsynt. Masstillverkning av ur från de stora fabriker svämmade över marknaden, och urmakarens ställning började i hög grad*

förskjutas, från att förut huvudsakligen vara hantverkare, till att alltmer bli beroende av handel. Som urhandlare förde han – fri från alla reglerande band – i regel en mördande konkurrens med sina yrkeskamrater.”

Om det trots detta skulle gå bra, måste man nog ha varit lokalt väl etablerad i ett område med rätt god egen ekonomi. Att ungdomarna Kjerström inte avvek från yrket kan tyda på att den skånska slättmyllan var en god grund även för ett så pass exklusivt hantverk (jämfört med t.ex. skraddare och snickare, där yrkesarvet ofta förbereddes innan pojkarna hade slutat skolan. Som vi skall se bytte dock Otto Kjerström från ”urfabrikör” till ”urhandlare” med lite diversehandel i Ängelholm, kanske det ett tidens tecken.

Apostlaverket 1901

Så här löd den 80-åriga Anders Kjerströms vittnesmål om farfaderns kronologiska och musikaliska apostlaverk:

” Ett mekaniskt underverk af stort värde, hvilket för ett sekel sedan var känt och beundradt i vida kretsar inom landet, innehafves af urmakaren Andreas Kjerström härstädes, som genom arf bekommit detsamma efter sin far, en son till konstruktören urmakaren Bernt Olof Kjerström, hvilken var bosatt i Trelleborg och härstädes afled i början af förra århundradet.

Det märkvärdiga konstverket, som är tillverkad i slutet af 1700-talet, är ett s.k. apostlaverk, inneslutet i ett alnshögt skåp. Öppnar man dörrarne å skåpets framsida, visar sig en i röd färgton hållen absid (absid = halvrunt rum, ofta med en halvkupol, som avslutar ett medeltida kyrkorum) omgifven af ett halfrundt prydligt altarskrank och hvari står en 5 å 6 tum hög bild af Frälsaren, som under sina fötter trampar Draken eller Den gamle ormen och i venstra handen håller jordklotet med kors öfver och under venstra armen korsets baner. På ömse sidor om absiden äro anbragta dubbeldörrar af ciselerad messing, vid sidan af hvilka gyllne, äfvenledes fint ciselerade pelare uppbära en rundbåge, som hvälfver sig öfver absiden. Då den sinnrika mekanismen, som drifves af starka stål fjädrar, börjar fungera, uppspelar ett å skåpets baksida anbragt orgelverk, hvars pipor äro af messing, gamla religiösa melodier, och när musiken plötsligt tystnat, uppslås högra dörrparet, hvarigenom de tolf apostlarne en efter en framträda och buga sig – utom Judas, som förblir rak i ryggen – för Frälsaren, som för högra handen uppåt välsignande för hvarje framkommande apostel, hvilken sedan försvinner genom venstra dörrpartiet. Först går Petrus med himmelrikets nyckel och sist förrädaren Judas med pungen. Då dörrarne slagits igen efter den siste aposteln, uppspelar orgeln ett nytt stycke.

Hela den sida af skåpets innandöme, å hvilken denna ceremoni försiggår, är för öfrigt prydd med änglar och konstnärligt förfärdigade filigrans- och andra arbeten i gul metall. Skåpsdörrarnes innersidor äro smyckade med oljemålningar, föreställande Maria och Josef med Jesus-barnet, herdarnes lofsång och Kristi uppståndelse.

Såsom ett bevis på hvilket stort värde samtiden satte på det vackra arbetet kan nämnas, att konstruktören blef erbjuden för detsamma hela den tomt, hvarå Hotell Norden nu är uppfördt, jemte tillhörande trädgård.

Ännu för några årtionden sedan anlände till Trelleborg långväga resande, som kommit hit endast i syfte att få se det beryktade konstverket.

Under de sista 20 åren har emellertid icke mekanismen blifvit försökt, så att det är sannolikt att skåpets invecklade innanmäte tarfvar en noggrann eftersyn, innan verket kan ånyo fungera. Men hvar finns den mekanikus, som vågar ta itu med detta ömtåliga arbete?

Den nuvarande egaren vill dock icke afyttra sin farfars apostlaverk för ett pris understigande 5000 kronor.”

Berättelsen föranleder ett par kommentarer. Den första är att 5000 kronor år 1901 motsvarade ett par ganska rejäla årslöner! I 2000-talsmynt skulle det vara ca en kvarts miljon. Anders Kjerström sålde dock aldrig konsturet utan det gick vidare till den 10 år yngre brodern Nils Peter. Anders förblev ogift och utan arvingar. Det finns antecknat att han var ”skadad i ryggen” (av sjukdom eller olycka framgår inte). Hotell Norden som nämns blev ett värdshus på hörnet av Algatan och dåtidens Hamngränd, nu Hansagatan. På tomten hade sedan långt tillbaka funnits någon form av utskänkningsställe. En del av Hotell Norden blev på 30-talet ölhall och biografen Victoria. När huset revs byggdes det hörnhus som

inrymde biografen Röda Kvarn och som senare har varit affär. Aktade herrar hantverkare kunde i senare tid slinka in både på Hotell Norden och Tre Lejon eller till källaremästare Schweiz, men så långt hade den lilla köpingen Trelleborg inte hunnit på Bernt Kjerströms tid.

Filigransarbeten, mekaniska delar som fjädrar m.m. liksom vissa dekorer faktiskt kan ha inhandlats så att Kjärström inte satt och svarvade och filade fram allt, men sådant kostade förstås och tog tid. Om han själv gjorde målningarna eller hade hjälp med dem är inte känt. Arbetet är även i detta stycke av hög konstnärlig kvalitet. Ytterligare en kommentar kan ägnas åt finmekaniken som fick apostlarna att vrida på huvudet. Idag skulle rörelserna förmodligen styras av datorprogram. Judas, den rackaren, vänder demonstrativt huvudet bort från Jesus!

Apostlaverket 1913

Anders Kjerströms lillebror Nils Peter flyttade alltså till Ängelholm och etablerade sig i ett affärshus som då hade funnits i 16 år, kanske ett övertagande av en etablerad firma. När Nils Peter hade fyllt 80 år, intervjuades han den 31 maj 1913 av Engelholms Tidnings medarbetare Ernst Leonardh (1888-1950), signaturen ”Ernesto”. Han skriver att Kjerström är *”liksom de öfriga en af den gamla tidens hedervärda borgare, som satt och alltjämt sätter sitt yrke högt i ära”*.

Nils Peter Kjerström berättar och visar (och här följer ”Ernestos” artikel in extenso):

”...ett litet skåp, som undgått att bli inräknadt bland världens sju underverk – det är i alla fall det åttonde. Skåpet i fråga är förfärdigat af hr Kjerströms farfar, urmakaren B. Olof Kjerström i Trelleborg och påbörjades 1775. Då skåpsdörrarna öppnas bilda dessa ett par sidomålningar föreställande på vänstra sidan Jesu födelse och på högra sidan Uppståndelsen. Midtelpartiet upptages af en altartafla i miniatyr af förgylld mässing. I en nisch i midten synes Jesus. Genom uppdragande af ett urverk öppnas ett par dubbeldörrar på var sida af taflan och de tolf apostlarna glida förbi. Då de komma midt för Frälsaren, vända de sig mot honom och böja hufvudet utom den siste Judas Iscariot, som vänder bort ansiktet. Dessutom innehåller det sinnrika skåpet 32 orgelpipor, som beledsagade denna defilering med melodier ur Sv. Psalmboken.

Att hr Kjerström är mycket rädd om detta vackra och dyrbara konstverk är ju tydligt, allrahelst när det är en familjeklenod. N.P. Kjerström tillhör en gammal urmakarsläkt, hvars medlemmar nått hög ålder. Den äldste kände stamfadern, som hette Olof Kjerström, var med i Kalabaliken i Bender men kom lyckligt tillbaka och erhöll enligt samtida berättelse af Karl XII tio dukater i guld.

N.P. Kjerström kom hit som urmakare 1854 och slog sig ned i den fastighet, där han ännu bor och drifver sitt yrke. Där hade f.ö. varit urmakeri i 16 år före hans tid, hvadan lokalen i år kan fira 75-årsjubileum som urmakeriverkstad.

Hr Kjerström åtnjuter fortfarande god hälsa och företar dagligen rätt långväga promenader.”

Nils Peter var nog som det sagts en ”hedervärd borgare” i staden, välsedd i en krets av betydande ängelholmare. Under rubriken ”Brunnsdrickning i Thorslund” berättas i boken ”Livet i lergökastan” av Anna Birgitte Roth (1966) att bland brunnsdrickarna fanns ”operasångaren Carl Hagman och komikern Eli Sundström”. Hagmans far var plåtslagare i stan och Carl bjöd hans vänner på supé i Thorslund: *”det var handlande Granstedt, fabrikör Åberg, Kjerström och guldsmed Sandberg - och så sjöng han för dem”*.

Nils Peter dog på lillejulafton 1923. Det finns en kort notering i Gunnar Pippings stora verk om urmakare i Sverige och Finland, utkommen 1939. Där står det om Bernt Olofs konstur att det hade *”...bukigt foder, spelar fem psalmer och en menuett. Signerat Bernt Olof Kjärström”*. Detta tyder på att Pipping hade sett verket i Halmstad.

Spåren tar slut?

Anders Kjerströms farhågor år 1901 att apostlaverket kunde ha kärvat ihop och krävde underhåll hade i alla fall undanröjts tolv år senare, kanske med smörjning eftersom Nils Peter inte nämner någon mera genomgripande restaurering. Den verkstad och bostad som nämns låg i kvarteret Lärkan i Ängelholm.och där föddes fem barn av vilka de två yngsta blev yrket trogna. Senare adress för familjen Kjerström var kvarteret Duvan, båda dessa kvarter längs Storgatan i Ängelholm. Nils Peters två år yngre bror Johan

Jacob etablerade sig också som urmakare i Ängelholm men förblev ogift. Nils Peter och hans Marie Elise Hartman fick utöver den fjärde generationens urmakare Herman också döttrarna Anna Maria 1873 och Hulda Elisabet 1876.

Bouppteckningar efter Nils Peters hustru Marie Elise 1906 och efter honom själv i februari 1924 upptar inget apostlaverk eller konstur men väl ett ”skåp”, som skulle kunna dölja detta, för som ”skåpet” har verket vanligen omtalats. Värderingen ”3 kronor” är i så fall en skymf om än skattetekniskt motiverad, men det kan ju ha varit något annat. Vid någon tidpunkt har uret lämnats över till sonen Gustaf och därmed flyttats till Halmstad. Där noteras urmakaren i den lokala historien som en av viskompositören Felix Körlings (1864-1937) goda vänner i en inflytelserik krets som alla hade 1864 som födelseår. Vilka skulle inte ha kunnat visa intresse för det musikaliska uret om inte läroverkets musikdirektör, han som bl.a. skrev och komponerade ”Nej, se det snöar!”? Vilket det verkligen gjorde medan letandet pågick. I Halmstad tycktes dock spåren av det beryktade konsturet från Trelleborg sluta vintern 2009-2010 trots efterforskningar med hjälpsök hos allt från Hallands Museum och forskarhjälp på biblioteket i Ängelholm till annonsering på Internet. Men icke!

Till slumpens skördar hör återfinnandet av det trelleborgshistoriska uret. Det hade inte kommit på avvägar utan helt enligt Bernt Kiärströms önskan vandrat vidare i familj och släkt även sedan urmakarspåret tagit slut. Utan den elektroniska teknik som Bernt Kiärström inte hade och utan Internet och denna tids folkrörelse, den väl organiserade släktforskningen, hade detta sannolikt inte lyckats.

Kvar i släkten

En kväll vid datorn med ett nytt forskarförsök via www.genealogi.se ledde närmast slumpvis till en sökning på fotografier. Då dök en bild upp visande en stilig kvinna med det ovanliga namnet Runa Riska Margreta Smitt, vilket som tidigare nämnts hörde hemma i Kjerströms senare släktled i Halmstad. Där fanns fler bilder från tiden omkring 1900 inlagda av sjuksköterskan Kjersti Nylander Wahlberg i Hjortsberga väster om Växjö. Ett telefonsamtal – och BINGO! Runa Smitt är farmorsmor till Kjersti och Kjerströms konstur skulle finnas kvar i släkten under beteckningen ”skåpet”, ömsint vårdat och bevarat som det var sagt av gamle Kjerström.

Kjersti mailade ett litet foto från Margit Kjerströms album och plötsligt hade jag det efterspanade mästerverket framför mig på datorskärmen. Kjersti kontaktade snabbt en släkting som inte bara troddes inneha utan även äger konsturet. Där finns det numera, nedärvt genom generationerna. Och kvar i Halmstad! Så föll då den sista pusselbiten på plats under ett mycket gemytligt samtal – nej det hade inte spelat på länge, för man har inte vågat dra upp det, och det måste naturligtvis hanteras med hög kompetens.

Och ett återbördande till Trelleborg i någon form? Jovisst, men med bibehållet ägarskap i släkten Kjerström med förgreningar, en son väntar redan på sin tur att förvalta det.

Den sjätte generationen

Kjerstis farmorsmor Runa Smitt var alltså maka till Gustaf Kjerström i Halmstad. De blev svärföräldrar till Kjerstis farfar Erik Thobias Johannes Johansson (1892-1948), gift med Margit. Erik gjorde sitt andra namn till efternamn och var från 1919 urmakaren Erik Thobias. En tid arbetade han hos sin svärfar i urmakeriet vid Brogatan i centrala Halmstad, därefter i Helsingborg. Sonen Nils Gösta Thobias (1920-1984), alltså en Kjerström på modernet, blev också urmakare, utlärd hos Herman Kjerström. Se där den sjätte generationen i urmakardynastin Kjerström och den siste urmakaren vid Brogatan i Halmstad! Urmakargenetik ”på spinnsidan” som man sade förr. Att Nils Thobias´ farfar August Johansson, f. 1865 i Timmersdala, var urmakare i Ullerud i Skaraborgs län gör väl inte denna urmakarhistorik sämre.

*

Kanske någon gammal trelleborgare i Stockholm känner för att gå på djupet i Kommerskollegiets arkivmappar för att söka eventuella uppgifter om Bernt Olof Kjerströms urmakarmästerskap trots att det tyvärr inte kan garanteras att man finner något.

Litteratur:

- 1) Gunnar Pipping (f. 1927), astronom och intendent på Tekniska Museet i Stockholm, m.fl.: Urmakare och klockor i Sverige och Finland (1995).
- 2) Sven Sandström (1904-1997), urmakarskolan Borensberg): Svenska urmakare och optiker (1939).
- 3) Släktforskningskivor från Genline med kyrkoböcker från Trelleborg, Ängelholm och Halmstad.
- 4) Efterforskningar inom släkten Kjerström: Britt-Marie Sjöberg, Arlöf.
- 5) Fredrik Carlsson: Den gamla goda tiden. Minnen från förra generationens Trelleborg och Söderslätt, Trelleborgs Allehanda 1929.
- 6) Föreningen Gamla Trelleborg genom Eric Sandell.
- 7) Carl Christoffer Gjørwell (1731-1811): Svenska biblioteket.
- 8) På www.KarlXII.se, en webbplats om svensk historia, finner man under rubriken "Försvarens av kungshuset i kalabaliken vid Bender" bland andra personuppgifter följande: "Olof Kjerström [Kiefström], officersdräng hos ryttmästare Lock vid Livregementet; ryttare därstädes 1706 13/3 vid Majorens kompani nr 96; deltog i försvaret av kungshuset vid kalabaliken 1713, 1/2; vid hemfärden från Turkiet finns han upptagen under dragonerna, som "reverserad officersdräng" åt löjtnant Boy, vid överste Silfverhielms "Troup" (rulla 1714 23/10); erhöll såsom försvarare av kungshuset vid Bender 10 dukater när han ankom till Stralsund 1715, han tillhörde då kapten Fribergs tropp vid Benderska dragonregementet. Han ska enligt obekräftad uppgift haft en son vid namn Bernt-Olof Kjerström som blev urmakare i Trelleborg, Skåne." (Det senare har numera bekräftats till web-redaktionen, då med uppgiften att stavningen Kiärström förekom, men ett -r- kan ha tolkats som ett -f-.)

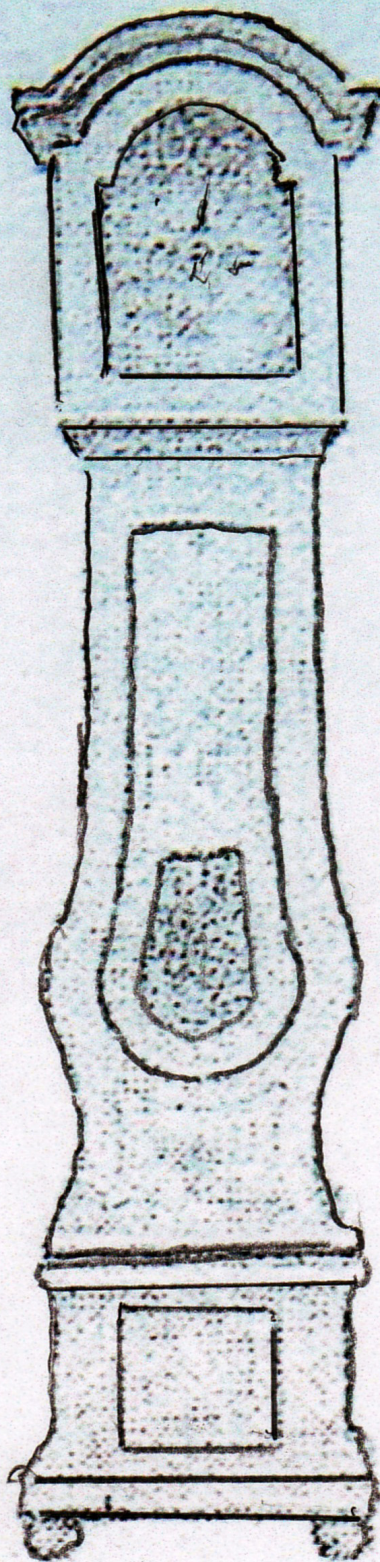

Per Ragnarson, född snapphaneättad i Glimåkra, började tidigt som journalist i Hässleholm, arbetade på Trelleborgs Allehanda 1949, före det legendariska paret Glimmeby/Hagnell, och kom därefter till Halmstad och gamla Stockholms-Tidningen. Efter några år i Klara-kvarteren bytte han spår, lockad av den nya "atomkraften" 1959. Efter anställningar i Vattenfall och AB Atomenergi blev Per "radioaktiv" på riktigt, när han engagerades för starten av radions Vetenskapsredaktion, som ofta hörs i Program 1. Flyttade tillbaka till Skåne och SR Malmö och därmed till Käglinge 1972. När kärnkraftdebatten slog över i en polarisering mellan svart och vitt, blev han "seniorforskare" vid Lunds Tekniska Högskola och efter några år där chef för Tekniska Museet/Sjöfartsmuseet i Malmö. Efter pensioneringen har Per fått tid för sin egen snapphanehistoria och den skånska slättbygden, där han engagerad i Oxie Härads Hembygdsföreningen värnar om kulturbyggnaderna Pålssonhuset i Käglinge och Gula Skolan i Oxie kyrkby. Det var ett golvvur i Pålssonhuset och ett besök på Hattmuseet som tände till forskning efter ett spelande konstur från Trelleborg. Per träffade Ery Andersson från Lejonhjärmsgränden 1949 och de gifte sig 1952.

Ded två fotograferade uren finns i Trelleborgs Museums nya lokaler, som omfattar magasin och utställningslokaler där, de senare vid torget intill vattentornet.

Den förstärkta tidningsbilden är från 1972 då Trelleborgs Museum tre år tidigare hade inköpt det ståndur av Bernt Kjärström, som kan spela nio melodier.

Märkligt golvur på antikmässa

Appendix

2011-02-18

Här presenteras och beaktas

- 1) en kronologi för arbetet med urmakarsläkten Kjärström från Trelleborg, Ängelholm och Halmstad, som ledde fram till lokalisering av Bernt Kjärströms märkliga apostlaverk från ca 1775 till ägaren i sjunde generationen, en person boende i de sista urmakargenerationernas Halmstad,
- 2) kommentarer, rättelser m.m. som framkommit i samband med presentationer vid invigningen av urmakarskolans museum i Borensberg den 29 maj 2010 samt för De Gamla Urens Vänner (DGUV) i Malmö den 16 februari 2011,
- 3) Besök med interiörfoto på Bernt Kjärströms ståndur i Trelleborgs Museum den 4 februari 2011 och hans apostlaverk i Halmstad den 9 februari 2011.

Augusti 2009: Vid ett besök i Borgquistska hattmakeriet, nu museum, vid Algatan i Trelleborg nämnde företrädare för Föreningen Gamla Trelleborg (FGT) att det i det husets omedelbara närhet hade funnits några hantverkare på 1700-talet, däribland urmakaren Bernt Kjärström. Jag reagerade på namnet, eftersom jag 25 år tidigare placerat ett mindre golvvur med inskriften Bnt Kjerström, Trelleborg i minnesgården Kjeglinge No 2, Käglingevägen 147 i Käglinge, stadsdelen Oxie i Malmö. FGT kunde senare hänvisa till en artikel 1901 i Trelleborgs-Tidningen, återgiven i tidningens 50-årsbok 1946 baserad på en intervju med Bernt Kjärströms sonson Andreas. I denna berättades om det psalmspelande verk med apostlarna paraderande framför Jesus som den förste urmakaremästaren i släkten skulle ha gjort på 1770-talet. Att ett så kvalificerat yrke hade kunnat utvecklas detta mästarprov kunnat utföras i Trelleborg vid den tiden fascinerade och utmanade mig, vilket naturligtvis också berodde på att det var min frus och vår gemensamma ungdoms stad. Men på 1700-talet höll de omnämnda hantverkarna till vid den åtminstone höst och vår leriga genomfartsvägen (nu Algatan) strax ovanför stranden, där staden senare skulle expandera på havets bekostnad.

29 september 2009: Från Föreningen Gamla Trelleborg (Eric Sandell) erhöles en kopia av ovannämnda artikel i Trelleborgs-Tidningen 1901. Med den som utgångspunkt startade jag en släktforskning på Kjärström med utnyttjande av nutidens datorbaserade söksystem.

Februari 2010: Förfrågningar hos urmakarskolan i Borensberg gav beskedet att man där inte visste mer om Kjärström/Kjerström än vad intendenten Gunnar Pipping en gång hade skrivit under sin verksamhet vid Tekniska Museet i Stockholm. Men urmakarskolan ville gärna veta mer. Släktnamnets stavningar har varierat men det finns skäl att stanna för Bernts gamla stavning Kjärström för hans egen del och senare Kjerström som den vanligast förekommande.

April 2010: En kväll med sökningar i släktforskarprogram med bl.a. bildsökning, dök en bild upp visande hustrun till en av urmakarna Kjerström i Halmstad, Runa Riska Margret - ett namn som jag inte kunde undgå att reagera på. Jag fann den som hade skickat in bilden, Kjersti Nylander Wahlberg i Hjortsberga väster om Växjö. Av henne fick jag adressen till den kusin som hon förklarade sannolikt var apostlaverkets nuvarande ägare. Vilket denne bekräftade, när jag ringde honom en stund senare. Hon tipsade även om släktforskande släktingen Britt-Marie Sjöberg i Arlov, som kom att förmedla ledtrådar till olika släktgrenar.

Maj 2010: En första version av berättelsen om sex generationer urmakare i släkten Kjerström tillställdes Föreningen Gamla Trelleborg. Även urmakarskolan i Borensberg informerades, vilket föranledde inbjudan att medverka vid invigningen av dess nyinrättade museum. Fram till denna tidpunkt hade det handlat om att via släktforskning försöka hitta fram till svaret på frågan: Vad hände med apostlaverket? Kontakt som tidigt togs med Trelleborgs Museum gav besked om att det fanns Kjerströmiana att hämta och att en utställning där skulle kunna bli möjlig. Urets ägare förklarade sig också villig att i så fall medverka med en deposition av apostlaverket dit. Samtidigt påbörjade museet sin stora flyttning till det gamla tingshuset vid Stortorget och ett nytt museimagasin, en nog så koncentrationskrävande operation. Men ingen tid gick förlorad.

4 februari 2011: Tillsammans med Peter Borgelin (ordförande) och Bertil Norin från DGUV Malmö besöktes Trelleborgs Museums magasin varvid främst det spelande stånduret besiktigades och fotograferades omsorgsfullt inuti. Samma dag meddelade apostlaverkets ägare att han var beredd att ta emot för en motsvarande fotografering av verket.

9 februari 2011: Peter Borgelin fick se och fotografera apostlaverket och därmed fanns bildmaterial av urmakartekniskt intresse att presentera i anslutning till mitt föredrag för DGUV den 16 februari 2011..

16 februari 2011: Den med bildokument och tekniska bedömningar kompletterade berättelsen om urmakarsläkten Kjerström och apostlaverket kunde presenteras i närvaro av Kjerström-släktingarna Bertil Flinck, Malmö, och hans dotter Britt-Marie Sjöberg, Arlöv.

Peter Borgelins bilder föranledde en livlig diskussion om hur Bernt Kiärström gått till väga och vad som möjligen kan göras för att åter få verket att fungera. Peter Borgelin utlovade material till DGUV-webben www.dguv.se och utmaning till kommunikationer mellan personer med olika typer av kunskap på området.

Arbetet bedöms kunna leda fram till underlag för vidare diskussioner med verkets ägare samt med Trelleborgs Museum inför en tänkbar utställning.

Konst men inte konstur

Fram till denna tidpunkt gällde också en begreppsförvirring kring mästerverket, som dock aldrig konstruerades för att visa tid. Detta påpekades av sakkunniga efter föredraget i Borensberg och av DGUV Malmö. Bernt Kiärström byggde alltså ett vackert utsmyckat **apostlaverk**, som kunde spela sex psalmer och ytterligare en melodi och ingenting annat. Om han hade haft ambitionen, skulle han säkert ha kunnat placera in även ett tidur, men så blev det inte. Den genom århundradena etablerade, felaktiga beteckningen konstur torde nog enkelt kunna förklaras med att den fascinerande berättelsen för obevandrade handlade om en urmakare och urmakare gör ju urverk, ibland med extra konstskicklighet. Kiärström gjorde andra verk som kanske var enklare men ändå kom att kallas konstur, vilket i sin tur spädde på begreppsförvirringen. Det bör också beaktas att verket i bouppteckning efter Bernt Kiärström benämns konsturspeleverk.¶

Konstur är ett mycket gammalt begrepp som även urmakare Bernt Kiärström i Trelleborg kan ha hört talas om. Denna långa historia kan också ha bidragit till att apostlaverket kommit att av i yrket obevandrade kallas för konstur. Historien går tillbaka till arabisk kultur och Alexandriaskolan med lärosätet Museion. Arabiska tekniker beskrev självgående mekanismer i Kitab al-Hiyal ett verk om sinnrika konstruktioner. Loden var problematiska särskilt utomhus, men i början av 1500-talet kom fjäderdriften, som bättre passade de finmekaniker typ Kiärström som både ville och kunde göra konstur och som i Sverige kunde dra nytta av Christoffer Polhem (1661-1751) och hans arbeten t.ex. med maskinell kuggjulstillverkning, vilken ju hade kommit väl igång redan när Bernt Kiärström föddes 1745. Det är inte osannolikt att Kiärström själv tillverkade en kuggjulssvarv.

Apostlaverket. Närbilder: Peter Borgelin, DGUV, 9 febr 2011. Lägg märke till att Jesus trampar på draken (ormen). Beakta uppgifterna om apostlaverkets mått, det är miniatyrarbeten.